

Megtorpanás?

A mezőgazdasági árutermelés fejlődésének korlátai egy málnatermelő településen

Bali János

Bevezetés

A kilencvenes években végbement gazdasági változások a falusi családokat alapvető dilemma elé állították. A termelőszövetkezetek megszüntetésére/átalakulására, a kárpótlások, a földtulajdon rendezésére stb. vonatkozó új törvények és rendeletek jelölték ki azokat a határokat, amelyekben belül a közösségek, a családok és az egyének viszonylag tág mozgástérrel rendelkeznek. A gazdasági szerkezetváltozás „mélyrétege” a helyi társadalmak szintjén, a családi gazdaságok, gazdasági társaságok és az újonnan szerveződő tulajdonosi szövetkezetek alkalmazkodási stratégiáiban keresendő. Tanulmányunkban egy málnatermesztő helyi társadalomban körvonalazódó stratégiák bemutatására teszünk kísérletet.

1. A „paraszti típusú árutermelés”. Helyi gazdasági és társadalmi hagyományok

Az esettanulmány helyszínéül választott másfél ezres lélekszámú kis település, Nógrád, Váctól húsz kilométerre északra fekszik. A falu annak az észak-magyarországi településhálózatnak a része, amelyre a rossz minőségű földeken, átlagosan 5–15 katasztrális holdas családi üzemben folytatott hagyományos kisparaszti gazdálkodás volt jellemző. A birtokstruktúra következményeként a föld nem volt képes eltartani a lakosságot. Alkalmanként mind a férfiaknak, mind a nőknek munkát kellett vállalnia a családi gazdaságon kívül; ez lehetett a lányok városi cselédkedése, a férfiak környékbeli településeken vállalt napszámos munkája. A főváros és a kulturális nyitottságáról ismert Dunakanyar közelsége a nógrádi társadalmat is átalakította. A Vácról induló mellékvasútvonal 1910-es megnyitását követően megnövekedett a településen kívülre mutató társadalmi és gazdasági kapcsolatháló szerepe, amely magában foglalta a munkaerő, a gazdasági ismeretek, az eszközök és a termények migrációját. A nógrádiak gazdasági stratégiája ettől kezdve arra irányult, hogy az önellátást biztosító családi kisüzemekben folyó termelést egy korlátozott mértékű piacra termeléssel egészítse ki. Vác, Nagymaros, Dunakeszi, Szob és Budapest piacain értékesült a parasztgazdaságok feleslege (pl. tej), és ezeken a piacokon értékesítették egy sajátos kiegészítő tevékenység, a gyűjtögetés „termékeit”: erdei gyümölcsöket és gombát.

A húszas években bekövetkezett gazdasági válság változtatást kényszerített ki az árutermelésben. A paraszti polgárosulásban élen járó, gazdasági újításokra fogékony nagymarosi „svábok” az évtized elején, kísérletképpen, az erdőből kitermelt málnatöveket ültettek földjeikbe. Ezzel kezdetét vette az ország legnagyobb málnatermelő körzetének kialakulása a

börzsönyvidéki településeken; a málnatermelő táj becsült keretét a Szob–Bernecebaráti–Érsekvadkert–Kosd–Nagymaros vonallal húzhatjuk meg. A kisüzemi keretben induló málnatermelés alapját a gyümölcskonjunktúra és az erre épülő élelmiszer-ipari feldolgozó üzemek létrejötte jelentette. A szobi léüzem és a dunakeszi konzervgyár arra törekedett, hogy fölvásárolja a térség gyümölcskészletét. A körzet települései – köztük Nógrád – az ötvenes évek végéig nagyrészt bekapcsolódtak az árumálna termelésébe. Nógrádon az ötvenes évek közepén kezdődött a nagyarányú málnatelepítés, amelyben a helyi középparasztoké volt az úttörő szerep, ők szántóföldjük egy részét ültették be málnatövekkel. A kollektivizálás második hulláma azonban megakasztotta a kisüzemi (szántóföldi) málnatermelés kibontakozóban lévő folyamatát, a málnaföldek ugyanis termelőszövetkezeti tulajdonba kerültek.

Bár a málna, nógrádi megjelenése óta kizárólag árunövényként szerepel, az imént vázolt árutermelés mégsem hasonlítható az alföldi agrárvállalkozók (dohánykertészek, hagymások, tanyai gyümölcstermelők) árutermeléséhez. Nógrádon egy sajátos, a szűkebb régióra jellemző gazdaságfejlődésből adódóan az önellátás eszményén alapuló középparaszti minta erőteljesen befolyásolta az árutermelés jellegét. Úgy is mondhatjuk, hogy a *vállalkozói típusú árutermeléssel* szemben itt egy *paraszti típusú (korlátozott) árutermelési* hagyomány figyelhető meg. Míg az előbbinél lényeges szempont a nyereségesség, addig az utóbbi esetben az árutermelés csupán a (családi) megélhetést igyekszik biztosítani az irányadó társadalmi réteg fogyasztási szintjén.¹ Ez a minta olyan mélyen gyökerezik a nógrádi málnatermelők gazdasági gondolkodásában, hogy a családok a rendszerváltást követő években sem tudnak elszakadni tőle.

A málnatermelést a szocializmus évtizedeiben több okból is érdemes volt folytatni. A konzervipar kiépülésével, az exportlehetőségek bővülésével megnövekedett a bogyógyümölcsök, így a málna iránti kereslet. A málna ugyanis, kiváló fajtatulajdonságai miatt egyaránt alkalmas mélyhűtésre, dzsem és szörp készítésére. A piac, az értékesítési-felvásárlási lehetőségek javulása és biztonsága serkentően hatott a málnatermelésre. A nógrádiak a málnában megtalálták azt a növénykultúrát, mely a helyi ökológiai és gazdasági környezet-höz, a térség gazdasági hagyományaihoz igazodva a második gazdaság alapjává vált. A málnatermesztésnek kedvezett a gyümölcs egyik legfontosabb tulajdonsága is, nevezetesen az, hogy intenzív munkaerőigénye a szedés idejére, július tájékára korlátozódik. Ebben az időszakban az első gazdaságban dolgozó családtagoknak módjuk van fizetett szabadságra menni, az iskolás korú gyerekek pedig amúgy is a nyári szünetüket töltik. A málnával kapcsolatos egyéb munkák hétfévenként is elvégezhetők. Nógrádon egy négy vagy öt fős család, külső munkaerő felhasználása nélkül átlagosan 400 négyszögölnyi málnást tud megművelni. Ekkora területen a telepítési munkákat követő harmadik-hatodik évben (a legjobban termő években) a termésmennyiség meghaladhatja a húsz mázsát; 1995-ös felvásárlási áron ez közel félmillió forint tiszta bevételt jelentett.

A málna gyors elterjedésének (a hatvanas évek közepére a nógrádi családok java része bekapcsolódott a málnatermesztésbe) kedvezett az is, hogy a telepítés után minimális az ültetvény beruházási igénye, sőt magának a telepítésnek is alacsonyak voltak a költségei: málnatövekhez ismerősöktől ingyen is hozzá lehetett jutni, a korábban kitermelt oszlopok újra felhasználhatók voltak stb. Végül pedig hozzájárult a málna gyors elterjedéséhez az is, hogy termesztése nem igényel speciális eszközkészletet, szakmai tudást. A málnás munkamene-

¹ Laky Teréz a Valóságban, 1987-ben, „Eloszlott mítoszok – tétova szándékok” címmel írt tanulmányában – elsősorban a Max Weber-i gondolatsort követve – megkísérli bemutatni e két gazdasági irányultság közti különbségeket. A *kistermelők típusjegyeit* – nálunk ez a paraszti jellegű árutermelővel azonosítható – táblázatba foglalva hasonlítja össze a *vállalkozás típusjegyeivel* (39–43.)

te, eszközkészlete leginkább a szőlőéhez hasonlítható. A művelésben alkalmazhatók a veteményesnél, krumplinál, gyümölcsösben és a kukoricánál használt kapák, ásók, gépi roták és kézi permetezők is.

2. Változó makrogazdaság – folytonos lokális gazdaság

A nógrádi málnatermelés a kollektív nagyüzemi gazdálkodás időszakában három pilléren nyugodott. Ezek többé-kevésbé töretlenül megmaradtak a kilencvenes években is, s ez biztosítja a málnatermesztés folytonosságát.

2.1 A kisüzemi „zártkerti” málnatermelés

A kollektív gazdálkodás időszakában nem tornyosultak különösebb akadályok azok előtt, akik részt kívántak venni a kistermelésben. A termelőszövetkezetek biztosították az induláshoz szükséges földterületet és gazdasági felszereléseket, az alapanyagot (vetőmag, jószág), a nagyüzem elvégezte az alapvető gépi talajmunkákat, a háztáji így működőképes volt talajművelő szerszámok, vonóerő és nagyobb földterület nélkül is. A kistermelők terményeit a szövetkezet fölvásárolta, az állam által garantált felvásárlási árak kiszámíthatóak voltak, a kistermelés gyakorlatilag nem járt gazdasági kockázattal. Mezőgazdasági kistermelésbe nagyobb induló tőke nélkül is belevághattak a családok, az évente kiosztott háztáji földeken sem lehetőség, sem szükség nem volt a hosszabb távú gazdálkodási tervekre, stratégiákra. A kiszámíthatóság, a korlátozott döntési helyzetek következtében leegyszerűsödött a termelés. Mindennek következtében olyan családok is bekapcsolódhattak a kistermelésbe, amelyek híjával voltak a mezőgazdasági szakismereteknek.

A kilencvenes évekre a helyzet gyökeresen megváltozott. A termelőszövetkezetek megszűnésével, ill. átalakulásával eltűntek a háztáji gazdálkodás termelési feltételei is. A magukra maradt kistermelőknek maguknak kell dönteniük különböző stratégiai kérdésekben, s csak saját gazdasági, kapcsolati, szimbolikus és szakismereti tőkéjük mobilizálásával képesek mezőgazdasági termelést folytatni. Azok, akik nem vagy csak korlátozott mértékben rendelkeznek e tőkefajtákkal, gazdaságukat legfeljebb az önellátásra korlátozhatják. Megszűnt a mezőgazdasági kistermelés társadalmi egyenlőtlenségeket nivelláló funkciója (Csíte és Kovách 1997: 53–54).

A kistermelés alakulása Nógrádon eltér az imént fölvezetett folyamattól. Ennek legfőbb oka a kisüzemi gazdálkodás termelési kereteiben, közelebről a földtulajdon és földhasználat sajátosságában keresendő. Nógrádon a kollektivizálás során a határ három nagyobb, összefüggő területét – melyeket földrajzi fekvésük, talajminőségük és terepviszonyaik okán a kollektív művelésre alkalmatlannak nyilvánítottak – meghagyták ún. „zártkerteknek”.² E területek a szocialista mezőgazdaság idején mindvégig magántulajdonban maradtak, s szinte a falu minden családjának volt itt pár száz négyzetméteres kertje a téesszervezést követően is. A „zártkerti” határrészeket a kollektivizálást megelőzően sem vonták be a szántóföldi művelésbe; szőlőt, gyümölcsöt, ritkábban konyhakerti növényeket termesztettek rajtuk. A málna fokozatos térnyerése ellenére mindmáig jelentős itt a szőlő, a veteménynövények és más

2 Erdei Ferenc már az ötvenes évek közepén felhívta a figyelmet a téessztagok művelésre visszakapott háztáji földjeit és a magántulajdonukban maradó földjeit érintő – ekkor még elsősorban politikai kérdésként kezelt – problémára (Erdei 1954). Ám e megközelítés még egy negyed századig nem hatott termékenyen a tudományos közgondolkodásra.

bogyósok (fekete és piros ribizli, szeder) termelése. Nógrádon a zártkertek jelentették a második gazdaság fő bázisát, mivel a belterület, beépítettsége folytán (a többgenerációs családok korábban a ház körüli udvarok és kiskertek rovására terjeszkedtek) a konyhai vetemények termesztésének, valamint a hizósertés-tenyésztésnek vagy a baromfitartásnak színtere. A háztáji földekből csak azok a téjesztagok részesedhettek, akiknek zártkerti területe nem haladta meg az egy holdat. Az, aki fél holdas zártkerttel rendelkezett, csak fél hold háztájit kaphatott, az egyéni használatban lévő földek területe nem haladhatta meg az egy holdat gazdaságunként.

2.2 Fogalmi kitérő

Témánk, az árügymölcs-termelés szempontjából célszerű kitérni a második gazdaság és a háztáji fogalmi elkülönítésére. A hetvenes évek végétől a tudományos publikációkban megjelenő kategóriapár (Gábor 1979) igyekezett megoldást találni a korábbi terminológiai vitákra. A *terminus technicus* meggyökerezése azt mutatja, hogy a fogalom alkalmas volt a kollektív nagyüzemi gazdálkodás – az első gazdaság – mellett működő kisüzemi, családi mezőgazdasági tevékenységek leírására. A közgazdasági és a szociológiai szakirodalom korábban csak a háztáji gazdálkodást vette figyelembe. Ha megtörtént is a háztáji gazdaság és az ún. kiegészítő gazdaság fogalmának szétválasztása, az utóbbinak többnyire nem tulajdonítottak nagy jelentőséget; csupán a ház körüli udvaron végzett, a konyhai szükségleteket kielégítő, önálló mezőgazdasági termelés lehetőségét látták benne.

A hetvenes évek közepétől nyilvánvalóvá vált, hogy a kisüzemi mezőgazdasági termelés nem korlátozódik a termelőszövetkezeti tagok számára évente kiosztott, legfeljebb egy katasztrális holdnyi háztáji földekre, s hogy a kollektív művelés alá nem kerülő „zártkertek” a második gazdasági tevékenység fontos színterei. Mindeközben a terminológiai vitában³ kísérlet történt több fogalom bevezetésére is – kistermelés, kisgazdaság, családi gazdaság (Pap 1977) –, ezek a fogalmak azonban túlságosan széles értelmezési lehetőséget hordoznak magukban. Jelentésük túlmutat a szocialista második gazdaság társadalomtörténeti kategóriáján, és közelít ahhoz az angolszász gazdaságtropológiai irodalomban használatos kategóriához, amely a családi keretben végzett paraszti termelésben találta meg azt a közös jegyet, amely összeköti a feudalizmus kori francia jobbágyot a szocialista (kollektív) kerektek között tevékenykedő kelet-európai agrártermelővel, a mexikói parasztot a modern észak-amerikai farmerral (Redfield 1956; Foster 1967; Wolf 1973; Shanin 1973).

A második gazdaság termelői egy speciális társadalomtörténeti korszakhoz kötődnek, tevékenységüknek, gazdasági gondolkodásuknak, mintáiknak és értékeiknek azonban megvannak a maguk elő- és utóképei. A paraszti életforma mélystruktúráinak egyes elemei a makroszintű gazdasági korszakváltozások és az ezeket kísérő életmódváltozások ellenére is tovább léteznek.

A paraszti normarendszer elemei közül a több lábon állás és a biztonságra törekvés motívumainak továbbélését tartjuk a legfontosabbnak. A falvakban, kistelepüléseken élők –

3 A Szövetkezeti Kutató Intézet 1976 végén vitaülést szervezett a mezőgazdasági kistermelés, a háztáji és a kiegészítő gazdaságok helyzetéről, kilátásairól és változásának irányairól. A vita alapját a következő négy tanulmány képezte: dr. Juhász János: Néhány gondolat a háztáji gazdaságokról, Juhász Pál: Megjegyzések a családi gazdálkodás elméletéhez; Agonács Gábor: A társadalmi-gazdasági élet fejlődésének, átalakulásának hatása az áfészek mezőgazdasági termelésszervező és felvásárló tevékenységére; Dr. Kenéz Győzőné: Az árutermelés és az önállóság, valamint a termelési munkaráfordítások néhány kérdése a kisgazdaságok termelésében. Az előadásokat és hozzászólásokat magában foglaló vitáról Pap József írt cikket (Pap 1977)

kulturális mintakészletükre támaszkodva – jövedelmüket igyekeztek a lehető legtöbb forrásból megszerezni és kiegészíteni. Ezek a források általában három irányból csordogáltak a háztartásokba. A jövedelemszerzés első színtere a mezőgazdasági nagyüzem, a második a családi kisüzem (háztáji, kisegítő gazdaság), a harmadik bármilyen más, mezőgazdaságon kívüli ipari, szolgáltató segéd, betanított vagy szakmunka, legyen bár színtere bánya, gyár, vasút vagy közút (Márkus 1996: 97).

A vizsgált település példája azt mutatja, hogy a kollektivizálást megelőzően a később zártkertekké alakított határrészek az önellátást biztosították. Itt termettek a konyhakerti növények, itt álltak a pálinka alapanyagát szolgáltató szilvafák, és ez a határrész volt a reprezentációs célú szőlészet és borászat színtere. A zártkertek és a háztáji földek egyszerre, de nem egyenlő súllyal vették át a megszűnő parasztgazdaságok szerepét a kollektivizálás utáni Nógrádon, éspedig a „több lábon állás” jegyében. A háztáji lett az önellátást biztosító egyynári növénykultúrák (veteménynövények, burgonya, kukorica) jellegzetes termelési kerete, de a málnatermesztésben szinte semmilyen szerepet nem játszott. A málna, fajtajellegéből adódóan, egy-másfél évtizedes tervezést igényel; a magántulajdonban maradt zártkertek lehetőséget adtak a vállalkozói kockázatvállaláson alapuló hosszú távú gazdálkodási stratégiák megvalósítására, szemben a háztájival, amelyet kockázatos lett volna többéves kultúrákkal beültetni. A zártkerti ártermelés egyrészt nagyobb felelősségérzet és kockázatvállalás mellett folyt, másrészt megőrizte a termelők azon képességét, hogy önálló gazdasági döntéseket hozzanak.

A kistermelés e sajátos szerkezetének volt köszönhető, hogy a kilencvenes évek elején a termelőszövetkezet és a háztáji gazdaságok megszűnése, ellentétben az ország más részeivel, nem rendítette meg mélyen a nógrádi családi gazdaságokat, ezen belül is a málnatermelőket. A „zártkerti gazdaság” korszakokat átfogó hidként biztosította a helyi gazdaság zökkenőmentes idomulását a változó körülményekhez.

2.3 A termelőszövetkezet szerepe a helyi málnatermelésben

Bármennyire is megmaradt a málnatermelés jelentősége a kollektivizálás utáni családi gazdaságokban, a nagyüzemi gazdálkodás közvetve – a málna felvásárlása, a fajtanemesített málnatövek és szaktanácsadás biztosítása stb. révén – vagy közvetlenül – a korábbi szántóföldi málnaföldek kollektív művelés alá fogása és a téesz málnatelepítései által stb. – erősen befolyásolta a kisüzemi termelést.

Nógrádon 1950-ben 360 katasztrális holdon alakult meg az ún. „kis téesz”, melynek mindössze 26, többségében szegényparaszt alapító tagja volt. A szövetkezet első évtizedében a központositott, tervutasításos rendszernek megfelelően olyan talaj- és hagyományidegen kultúrák kerültek a szántóba, mint a mustármag, a repce vagy a gyapot. A „nagy téesz” az 1960-as évek elején alakult, és már 580 tagot számlált. A hatvanas évek során a zártkerteket leszámítva a szövetkezet tulajdonába került a nógrádi határ jelentős része. Az évtized végén Béke Mgtsz néven egyesült a nógrádi és a berkenyei szövetkezet, amely a helyi adottságoknak megfelelő növényeket – így málnát – telepített, melléküzemágakat hozott létre, jelentősen enyhítve ezzel a település foglalkoztatási gondjain. Mivel a község legelső málnatermő területei a szántóföldi dűlőkben voltak, ezek a kollektivizálás idején (hatvanas évek eleje) a téesz tulajdonába kerültek, ahol egy ideig meghagyták az ültetvényeket, majd helyükre a szomszédos táblák növényfajtáit ültették.

A hetvenes évektől a téesz is telepített málnásokat, először hét, később tizenhat-húsz hektáron, végül 1981–1982-ben öt hektáron. A téeszmálnások művelése kis- és nagyüzemi módszerek együttes és változatos alkalmazásával történt. A régi telepítésű, kollektivizált málnásokat a volt tulajdonosok felesben művelhették. A téesztagsáért havi fix összeget

kaptak, és a leszedett termésből befolyt összeg fele is őket illette. Ennek fejében a málnát nemcsak szedniük, hanem gondozniuk is kellett. A téesz által telepített málnásokat a helybeliek a leszedett termés *harmadáért művelték*. A feles rendszerhez hasonlóan itt is művelésre és szedésre lehetett vállalkozni, de csak harmadrészt kaptak a termés értékéből. A harmadik formát csak bizonyos földeken alkalmazták, ahol kizárólagosan *a szedésre lehetett vállalkozni*. A vállalt sorokban leszedett mennyiség után kilónként meghatározott összeget, kezdetben öt forintot fizetett a téesz. Bizonyos éves *bérelti díj* fejében bérelni is lehetett földet. Ezekben a földdarabokon a bérlő szabadon dönthetett arról, mit akar termesztetni. A málna ezeken a bérelt földeken éppúgy megjelent, mint az állandó háztáji területeken.

A szövetkezet egy lépéssel mindig az egyéni málnatermelők előtt járt. A kordonos művelésű Malling málna elterjesztése éppúgy neki volt köszönhető, mint bizonyos munkálatok gépesítése. A téeszben főfoglalkozású agronómust alkalmaztak, aki szaktanácsokkal látta el a termelőket.

Nógrádban az egyéni gazdaságok nem a kollektív gazdaság kárára izmosodtak. Éppen ellenkezőleg; a kollektív gazdaság megerősödése volt az egyéni gazdaságok megerősödésének feltétele. Ahogy a szövetkezet utolsó elnöke fogalmazott: „*Nem lehet élesen szétválasztani a téesztagot a nem téesztagtól, az egyéni gazdaságot a kollektív gazdaságtól.*” Ezek megannyi szállal kapcsolódtak egymáshoz, de a legerősebb kapcsot kétségtávol a málna jelentette.

A termelőszövetkezet 1992. évi átalakulása után a taglétszám rohamos csökkenésnek indult, s 1998-ra megfeleződött; a szövetkezet által művelt terület 1600 hektárról 600 hektárra csökkent – s ebből 150 hektárt a szövetkezet bérbé ad. 25 tag kimérette a földtulajdonát, és önállóan gazdálkodik rajta, és van 15–20 olyan termelő (család), aki (amely) nem tagja ugyan a szövetkezetnek, de tőle bérel földet. A szövetkezet ma vegetál. Elkeseredett konkurenciaharcot vív egy nem helyi illetőségű kft.-vel, amely a nógrádi határban 150 hektár földtulajdonra tett szert. A hatályos törvények szerint a szövetkezet nem vásárolhat földet, a termelés extenzív növelésére – a termőterület kiterjesztésére – így nincs lehetősége. A szövetkezeti vezetés ezért a termelés intenzívebbé tételére törekszik; 1992-ben kilenc hektáron szilvást, 1994–1995-ben huszonkét hektáron málnást, míg 1997–1998-ban tíz hektáron almást telepített. Noha a szövetkezet által művelt terület közel kétharmadán továbbra is búza (120 hektár), árpa (100 hektár) és napraforgó (100 hektár) terem, a vezetők a gyümölcsstermelésben látják a talpon maradás esélyét.

2.4 A hűtőház: a gazdasági kiszolgáltatottság és a döntési szabadság együttes szimbóluma. A málna értékesítési és felvásárlási rendszere a településen

Miután a magyar málna iránt elsősorban nyugat-európai kereslet mutatkozott, a szövetkezet egyre aktívabban vett részt a felvásárlásban. Nem csupán a maga telepítette málnások termését értékesítette; négy helyen, a málnaföldek közvetlen közelében felvásárlótelepeket is nyitott az egyéni termelők számára. Ez a lépés kölcsönös előnyökkel járt. A termelőknek nem kellett a málna szállításával bajlódniuk, a szövetkezet pedig jelentősen növelte a felvásárolt málna mennyiségét, és a minőség tekintetében is jól járt. A málnaszemek ugyanis könnyen sérülnek, és súlyos károkat eredményezhet, ha eső éri a leszedett termést. A termelők a felvásárlótelepek megépítéséig csak a szedés végeztével értek rá beszállítani a málnát, s addig megannyi kár érte a szemeket.

A nógrádi hűtőház gondolata 1980 körül született, amikor a Ráckeven működő négyezer tonna kapacitású hűtőház helyi és környékbeli beszállító hiányában málnatermő vidéket keresett, hogy biztosítsa a megfelelő mennyiségű és minőségű alapanyagot. A ráckevei málnatelepítési kísérlet kudarcot vallott, ezért keresték a kapcsolatot az ország legnagyobb, nagyvárosi málnatermelő körzetével. Eleinte kamionnal szállították a málnát Ráckevére (a nó-

grádi téesz 1979–1981 között vásárolt föl számukra málnát), majd helyben is építettek hűtőházakat (Bernecebaráti, Homokternye). 1981-ben készült el a nógrádi hűtőház, melyben 80–20 százalék volt a ráckevei hűtőház, ill. a nógrádi téesz érdekeltsége. Az utóbbi biztosította az építési területet, elvégezte az alapozási munkálatokat, majd 1985-ben fölvásárolta a hűtőházat, így kizárólagos tulajdonossá vált. Anyagi nehézségek miatt a szövetkezet 1993-ban kénytelen volt a hűtőházat értékesíteni. A jelenleg német és magyar tulajdonú üzem vezetője korábban a ráckevei hűtőháznál dolgozott.

A hűtőház nem csak málnát vásárolt fel, és nem csak a nógrádiak tartoztak a beszállítói közé. Rendszeresen vásárolt fel a környéken szilvát, cseresznyét és egyéb bogyós gyümölcsöt, sőt az Alföldön paprikát is. Újabbban valamelyest csökkentették a környékbeli falvakból érkező termények mennyiségét a közelmúltban Nézsán, Szendehelyen, valamint Berkenyén létesített hűtőházak. A többi termékféleség mellett a nógrádi hűtőház fő profilja mégis a málna maradt, a málnatermelő családok 80 százaléka szerződik le és viszi málnáját a hűtőház szövetkezettől örökölt felvásárló helyeire.

A termelők dönthetnek arról, hogy a nógrádi hűtőháznak adják-e le a betakarított termést vagy valamelyik magán átvevőnek. A hűtőház előre leszerződik a termelőkkel. A termelők a szerződésben vállalják, hogy bizonyos mennyiségű málnát napi áron adnak el a hűtőháznak, a hűtőház pedig – a piaci viszonyoktól függetlenül – a teljes leszerződött mennyiség átvételére kötelezettséget vállal. Emellett különféle kedvezményeket is nyújt az értékesítőknek: aki délelőtt 11 óráig, illetve aki a szedési időszak alatt folyamatosan (legalább háromnaponként) leadja a termést, attól magasabb áron veszi át a málnát. Az előszerződés persze nem csak előnyökkel jár. A termelő számára hátrány, hogy a hűtőház nem közvetlenül a leadáskor, hanem a szedési időszak lezárultával fizet, s a termelőnek kedvezőtlen átvételi árak mellett is le kell adnia a vállalt mennyiséget. Alternatív értékesítési lehetőséget a váci, szobi, dunakeszi és budapesti hűtőházak, ill. lékészítő üzemek jelenthetnek, amelyek vállalkozásban működtetett állandó vagy időszakos átvevőhelyeket tartanak fent a községben. Ennek a megoldásnak az előnye, hogy azonnal, esetleg a napi átlagnál egy-két forinttal többet is fizetnek az áruért. Hátránya viszont, hogy a termelő maga kénytelen a málnát a faluba szállítani, és arra sincs garancia, hogy az aznapi termés teljes mennyiségét átveszik tőle.

A leadott málnamennyiség ugyan a hűtőház dominanciáját mutatja, a leggyakoribb értékesítési magatartás mégis az, hogy a termelő egy bizonyos mennyiségre leszerződik a hűtőházzal, azt megbízható partnerként le is szállítja, de a vállalt mennyiségen fölül szedett termést az azonnali nyereségben bízva, az említett, vállalkozásként üzemeltetett átvevőhelyekre viszi. A hűtőház fölismerte, hogy a halasztott készpénzfizetés versenyhátrányt jelent a számára, ezért fölajánlotta a termelőknek, hogy előleget biztosít az érési idő kezdetén. A leszerződött hatszáz családból azonban mindössze húsz kívánt élni ezzel a lehetőséggel; a felvásárlási rendszer „kettős csatornája”, illetve a hűtőház és a magánátvevők közötti verseny ugyanis kedvező helyzetet biztosított a helyi málnatermelőknek, melyet vonakodtak föláldozni.

1995 és 1998 között megbillent a málna értékesítési és felvásárlási rendszerének egyensúlyi állapota. A szövetkezet és a hűtőház közötti kapcsolat megromlott, a hűtőházi tartozások pereskedéssel végződtek. A konfliktus olyannyira elmérgesedett, hogy a szövetkezet málnaátvevői inkább a berkenyei hűtőház számára vásárolják fel a nógrádi málnát, mintsem hogy a helyi hűtőháznak adják. A hűtőház és a málnatermelők közötti konfliktusokat legfőképpen az okozta, hogy a hűtőház egy év késésben volt a kifizetésekkel.

A felvásárlási árak, a piaci viszonyok és a termelt málna mennyisége között érzékeny egyensúly áll fenn. Ha rossz a termés (mint 1994-ben volt), felmennek az árak, ha sok málna terem, kevesebbet fizetnek érte. A felvásárlás egy egységárról indul (1994-ben ez 110 forint volt), később „elszabadulnak” az árak, a felvásárló helyek egymást licitálják felül. A fel-

vásárlási ár termelőkre gyakorolt hatása már bonyolultabb ok-okozati összefüggéseket takar. Nyilvánvaló, hogy a málnatermelési kedvet alapvetően a profit határozza meg. Ha magas az ár, megnő a vállalkozói kedv, s ez a következő években újabb telepítéseket, a meglévő málnásokban pedig beruházásokat (permetezőszerek, műtrágya, napszámosok) eredményez. A negatív hatások lassabban érvényesülnek. Hiába esnek le egy évben az árak, ha valakinek egy jól termő málnása van, nem vágja ki az ültetvényt, s „morális” kötelessége marad a málnás gondozása. Ha azonban a felvásárlási árak több éven át folyamatosan alacsony szinten mozognak, annak már látható negatív következményei lehetnek. Senki se telepítene új málnást, a talajerő-javítás éppúgy háttérbe szorulna, mint a termelési kedv. Az elmúlt években az értékesítés és a felvásárlás, a termelők és átvevők konfliktusa egyszer fordult csak komolyabbra, amikor alacsonyok voltak a felvásárlási árak, és a málna jelentős részét át sem vették a termelőktől.

Fölmerül a kérdés, hogy mire fordítják a málnatermelő családok a málnából származó bevételt. A nógrádi családok egy része a málnából származó jövedelmet mindennapi élet-szükségeitei kielégítésére használja. Jellemző azonban, hogy a nyereséget a többi család sem forgatja vissza a gazdaságba (kivétel az évi kemikália beszerzése, bár nem követhető pontosan nyomon, hogy az erre fordított összegek a málnapénzből származnak-e vagy sem). Ők is fölélik, vagy nagyobb, általában a családi házzal összefüggő beruházásba fektetik a málna jövedelmét. (Az egyik helybéli család például az 1995-ös málnatermésből befolyt bevételt a lakóház gázfűtésrendszerének kialakítására fordította.) Ez a jelenség technikai, gazdasági és kulturális okokkal egyaránt magyarázható. Mivel a málnás nem igényel nagyobb beruházást a telepítést követően, a termésből származó bevételt nem kell feltétlenül az ültetvényre fordítani. Ezért a más forrásokból származó bevételek tekintetében szűkölködő családok a málnapénzt anélkül fordíthatják a családi gazdaságban, ill. a háztartásban keletkezett lyukak betömésére, hogy a következő évi termést kockáztatnák. A pénzszűke mellett az is hátráltatja a jövedelmek visszaforgatását preferáló minta érvényesülését, hogy Nógrádban sem a múltban, sem a jelenben nem telepedtek meg kapitalista, vállalkozói attitűddel jellemezhető rétegek. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a nógrádiak értékrendjében mindmáig olyan preferenciák élnek, amelyek a gazdasági befektetések elé helyezik a reprezentációs célú fogyasztást (ház, kocsí, egyéb ingóságok vásárlása). A termelés és fogyasztás, a nógrádi gazdálkodói és magatartási minták problémaköre azonban már átvezet minket ahhoz a kérdéshez, hogy milyen okokkal magyarázható a helyi málnatermesztés megtorpanása.

3. Az árutermelés továbbfejlődésének korlátai

Az okok számbavételénél arra törekszünk, hogy az olyan „objektív” tényezők mellett, mint az éghajlati-ökológiai viszonyok, a tőkehiány vagy éppen a málnaszedés munkaerőigénye, a „szubjektív” elemeket, a helyi közvélemény korlátozó erejét, „középutas” értékrendjét is figyelembe vegyük.

A málnatermelésnek az erdei morzsalékos és agyagos talaj kedvez, szemben például a homokos talajjal. A nógrádi határban is vannak, elsősorban a déli fekvésű határrészekben, homokos területek. Ezeket a termelők gyakran üresen hagyják, vagy veteménnyel ültetik be. Szerencsés körülmény, hogy a település földjein magas a talaj menti átlagos páratartalom. Ugyanakkor a málna nem igényel annyi csapadékot, mint a burgonya, amelynek jelentősebb termőtáji északabbra helyezkednek el. A málna a túl sok csapadékra éppolyan érzékeny, mint a nagy szárazságra.

A málnaföld fekvése alapvetően kihat a termésmennyiségre. A túl lejtős (meredek) oldalt nehéz megművelni, az eső lemossa a termőtalajt, esetleg a tövek köré szórt trágyát, pétisót

is. A nógrádiak a déli fekvésű málnásokat, noha több napfényt kapnak, gyengébbnek tartják az északiaknál, mert azokban „nem ég úgy ki”, nem szárad ki a málna. A málna „átmeneti” igénye a talajnál is jellemző; inkább a tápanyagokban középerős talajokat kedveli, mintsem a kimondottan magas tápértékű feketét. Rosszul viseli a köves, gyenge minőségű talajokat is. A nógrádi határt kisebb-nagyobb emelkedők és lankák, dombok tagolják, az alsó fekvésű területeket a málna a fagyveszély miatt bírja kevésbé. A fagyos téli hidegben jobban szereti a havat, a csapadékot a szárazságnál, mely szinte „kihúzza a málna gyökereit a földből”. A legveszélyesebb időszak a virágzástól az érés végéig tartó két-két és fél hónap. Ekkor egy fagy az egész termést tönkretelheti, de a túl száraz és a túl csapadékos idő sem kedvez a málnának. Az időjárási viszonyok a kedvező nógrádi ökológiai környezetben is a termelés egyik döntő bizonytalansági tényezőjét jelentik, s korlátozzák a vállalkozói árutermelő gazdaságok kialakulását.

1990 előtt az első gazdaság a biztonságos, a kiszámítható gazdasági tevékenység színtere volt, s éppen ezért nyílt mód a második gazdaság keretében bizonyos mértékű kockázatvállalásra. A rendszerváltozás után, az átfogó gazdasági válság és a munkanélküliség megjelenése, majd magas szinten való stabilizálódása általánossá tette a létbizonytalanság érzését. Ezzel párhuzamosan került előtérbe a biztonságra törekvés a málnatermelésben. A nógrádi málnatermelő családok jelentős hányada a málnából származó jövedelmet „a biztonság kedvéért” félrerakja, hogyha valamelyik családtagnak netán megszűnnék az első gazdaságból származó jövedelme, képesek legyenek pótolni azt. Ebben a helyzetben a málnatermelők a legkevésbé sem gondolnak a gazdaság fejlesztésére, növelésére, inkább megpróbálják szinten tartani a gazdálkodással kapcsolatos kiadásait. Mindezzel párhuzamosan eltűnt az a szimbiózis, amely a nógrádi málnatermesztésben a szövetkezet és a kisüzemek között, mindkét fél megelégedésére fűnállt. A rendszerváltást követően a második gazdaság magára maradt a málnatermelés intézményes kereteinek megszervezésében és működtetésében. Különösen érzékenyen érinti a termelő családokat az értékesítés nehézsége. Az értékesítés megszervezését és felelősségét korábban a szövetkezet vállalta magára, most pedig a termelők választhatnak a hűtőház és más átvevőhelyek között, de a jelentősebb fölvásárlónak számító hűtőház fizetésképtelensége tovább mélyítette a nógrádi málnatermelők elbizonytalanodását.

A fejlődést gátló tényezők közül azonban legelső helyen a málnatermelés kézimunkaszükségletét emelhetjük ki. A málnatermesztő gazdaságok gépfelszereltségének szintje a nyolcvanas évek elejére kiegyenlítődött, hiszen ekkorra már minden, legalább 300–400 négyzetméteren málnát termelő család beszerezte a motoros kapát. A szedés olyan munkafolyamat, amelynek a gépesítése nehéz. A szövetkezet elnöke és a málnatermelők hallottak már ugyan arról, hogy létezik málnaszedésre kifejlesztett gép, amely főlegesen teszi a kézi munkaerőt, de nem tudják elképzelni a váltást. Valószínűnek tartják, hogy a gép összetörné a málnavesszőket és a szemeket, s nyilván túl drága volna. Mindkét indok jól illusztrálja a paraszti típusú árutermelői gondolkodást: egyrészt a termelékenységnél fontosabbnak tartják az előállított termék esztétikai és minőségi szempontjait, másrészt eszközbe sem jut a nyereség visszaforgatása a gazdaságba (szedőgépbe).

A szedés szerepe túlnő bármelyik munkafolyamaton, munkaerőigénye ugyanis az összes többi többszöröse. Az érési idő június 20. és július 5. között kezdődik, és durván egy hónapig tart. Ez idő alatt a málnatermelő gazdaságok minden mozgósítható munkaerejére szükség van. Úgy tartják, hogy egy adott málnatövet csak két-, de inkább háromnaponként kell szedni, ez alatt érnek be az újabb szemek. Ha gurulós vagy extra gurulós málnát kívánnak szedni, és netán az időjárás sem megfelelő (pl. meleg, párás), akkor minden második nap tanácsos végigszedni a málnát.

A szedés munkamenete a tövek kapálásához hasonlít. A szedésnél végig kell menni a málnasorok mindkét oldalán. Ha lejtős a málnaföld, minden esetben az alacsonyabban fekvő

vő részektől haladnak a magasabbak felé. A család minden tagja, legkorábban tizenéves kora elejétől, szedi a málnát. Akárcsak a kapálásnál, itt is lényeges, kinek hogyan „*áll kezére a málna*”. Van, aki balról, mások jobbról szeretik szedni a málnát. Amióta a málnafelvásárlások hátterében a hűtőipar és a nyugati piacok állnak, élesebben jelentkezik a különbség az egyes málnaosztályok (lé, gurulós, extra gurulós) átvételi árában. Általában kettő-négy kategóriában vásárolják fel a málnát, ami közvetlen hatással van a szedési munkákra.

A málnaszemek leszedésének, lecsípésének megvan a maga technikája. A száraz (hajtások) és a termés igen kényesek, könnyen töredeznek. Az egyik kéz középső, mutató és hüvelykujjával óvatosan meg kell fogni és felhajtani a szárat ott, ahol a málnaszem van. A másik kéz ugyancsak három ujjával pedig „finoman” le kell szedni a málnát, majd óvatosan, hogy ne törjön, kosárba kell helyezni. A nőgrádiak szemében a szedési ismeret (technológia) olyan speciális tudás, amelynek elsajátítása nem egyszerű, hiányát vagy meglétét negatívan vagy pozitívan értékeli. (Egy idős nőgrádi özvegyasszony pár éve még Vác környékére járt szedni a málnát, de már nem tudott gurulós minőségű málnát szedni, csak lémálnát. Félig béna kézfejjével görcsösen szoritotta össze a málnaszemeket, sokszor a lé is kifolyt belőlük, így azokat csak alacsonyabb áron lehetett értékesíteni. Éppen ezért egy idő után már nem tartották igényt a munkájára.) Arra a kérdésre, hogy alkalmaznak-e napszámosokat a szedéshez, a nőgrádiak válasza gyakran az volt, hogy nem, mert az „*nem szedne nekem rendes málnát*”, mert nem lenne érdekelt a minőségben, mivel vagy a végigdolgozott napok után, vagy a leszedett málna kilója szerint kapja illetményét.

A málnát kosarakba és vödörkbe szedik. A nőgrádiak általában két minőséget szednek, a málnát közvetlenül a szedő osztályozza. A derékszjira két edényt kötnek, ügyelve arra, hogy mindkét kezük szabadon maradjon. A kisebb vödörkbe a lémálnát, a kosarakba pedig a szebb, gurulósokat teszik. Ha a kosár vagy a vödör megtelt, maguk viszik és ürítik ki a sorok mögött elhelyezett nagyobb edényekbe, ládába, vagy – ha mód és lehetőség van rá – szólnak a kisegítő munkaerőnek, hogy jöhet a kosár. Általában a kisebb gyerekeket bízzák meg azzal a feladattal, hogy üres vödörket és kosarakat vigyenek a szedőknek, és a teli edényeket hozzák el tőlük. A szedők így nem veszítenek időt az edények ürítésével. A málna átvételénél a málna minőségét és a rekeszelés módját egyaránt szigorú szabvány határozza meg. Az extra gurulós málnát például csak egy sorba rakva fogadják el, a gurulóst esetleg két sorban. Mindkét esetben szabványos ládába kell rakni a gyümölcsöt. Régebben erre a célra elsősorban faládát használtak. (A faládákat sok helyen előzetesen vízbe áztatták, hogy átvételkor – hiszen a málnával együtt mérték le a ládát, majd levonták a súlyát – több pénzt kapjanak.) Manapság inkább a 95 dekagrammos ládák vannak forgalomban, amelyeket a felvásárló helyek biztosítanak a termelők számára. A szedés kapcsán változatos munkatársulások és munkaszervezeti formák alakulnak ki. Mivel majdnem minden családnak van málnája, a családi munkacsere csak úgy működik, hogy az egyes földeket háromnaponta szedik. Így összefogva, egy négyhat fős munkatársulás egyik nap az egyik, másik nap a másik földet szedi le. Különösen a generációk közötti kisegítések (szülők és gyerekek családja) jellemzők a községben.

Egy 400–500 négyszögöles málna szedéséhez négy-öt ember állandó, három-négy hétig és hajnaltól estig tartó munkájára van szükség. Ekkor a család minden tagja részt vesz a munkában, és azok a rokonok is, akik tudnak segíteni. Bár a málna Nógrádon mindenütt ugyanakkor terem, a fél vagy ritkábban egész hold málnással rendelkező gazdaságok a háromnapos szedési ritmusból kiindulva képesek leszedni a termést. Ha a málnás több részben helyezkedik el, akkor egyik nap az egyik, másik nap a másik dűlőben vagy zártkertben lévő málnást szedik. Ha a fél és egy hold közötti málnás nem két-három tagban, hanem egy darabban van, a földet „fejben” három részre osztják, és a három napon különböző sorokat szednek.

A málnatermő területek családi gazdaságon belüli növelésének gátját legalább kilencven százalékban a munkaerőhiány jelenti. Míg vannak olyan munkák – például a sorközök beka-

pálása, a permetezés –, amelyek gépesíthetőek, ill. amelyeket – metszés, kötözés – szét lehet húzni több hétre is, addig a szedés meghatározott időpontokban koncentrált munkaerő meglétét igényli. Amikor egy második generációs család nem bírta önerővel megművelni a málnását, és napszámosokat fogadott, szomszédjuk állítólag a következőket mondta: „*Mindenki annyit málnát vállaljon, amennyit meg is tud művelni!*” Ez a kizárólag saját munkaerőn alapuló gazdaságeszmény a legdőntőbb oka annak, hogy a gazdaságok nem növelik a málnatermő területeiket. Bérmunkásokat emellett azért sem foglalkoztatnak szívesen, mert – a már idézett indokok szerint – a napszámosok nem érdekeltek a minőségi málnaszedésben, nem rendelkeznek szakértelemmel. Mindezek mellett alkalmazásuk jelentős kiadást jelent, a napszám drága, mert kevés a szabad munkaerő, hiszen majdnem mindenkinek van málnása. „*És akinek nincs málnája, az nem is szeret dolgozni! Azokat azért nem kérem meg!*” Mindazonáltal a változás, egyfajta profitorientált gazdasági gondolkodás felbukkanásának jeleként értékelhető, hogy dacolva a közösség értékítéletével, több család is elkezdett szedőket alkalmazni, igaz ugyan, hogy ez nem járt és jár a málnatermő terület növelésének szándékával. Inkább arról van szó, hogy nem tudják családon belül biztosítani a szedés által megkívánt munkaerőt.

A nógrádi málnatermesztés tehát inkább a paraszti hagyományokat követi, s csak korlátozottan mutatkoznak meg benne a vállalkozói árutermelés nyomai. A rendszerváltást követően néhány család megpróbálkozott a teljes munkaidős, farm típusú gazdálkodással, ők azonban mindannyiszor kényszerhelyzetben cselekedtek, mondhatni, belesodródtek a vállalkozói árutermelésbe. A méhészkedést és a tejelő marhatartást folytató családok valamelyik családtag munkanélkülivé válása után, kényszerből növelték üzemük méretét. Az érintettek az elkerülhetetlen és a bizonytalan gazdasági környezetben ráadásul idegenkednek a fokozott kockázatvállalástól és a döntési felelősségtől. Annak viszont a gondolata sem merült föl Nógrádon, hogy bárki is teljes munkaidőben foglalkozzék a málnával. A nógrádi közvélemény a vállalkozói hajlamú újítóknak csupán bizonyos korlátozott mozgásteret „engedélyez”. A málna kötözésére vagy a trágyázás munkafolyamataira vonatkozó újítások pozitív visszhangot kaptak a településen, ugyanakkor a málnatermő terület növelésének, a termelés intenzívebbé tételének szándéka (például bérmunka alkalmazása a szedésnél) rendszerint visszatetszést kelt. Ha a nógrádi málnatermelés mögött rejlő és azt mozgató értékrendet és mentalitást jellemezzük, azt mondhatjuk, hogy „középutas” vagy „átmeneti”, amely bizonyos tekintetben maximalizál, más vonatkozásban minimalizál.

A helyi mentalitás egyszerre maximalizálja és minimalizálja a vállalható málna területmennyiségét. Negatívan ítélik meg azt, aki a szedési idő alatt pihen, és nem szedi a málnát. A nógrádi értékrend azt az üzemméretet preferálja, amelyet egy család még a családi kereteken belül szépen tud gondozni, és le is tud szedni. Éspedig azért, mert elsősorban nem a művelt málnás területe, hanem a málnás szépsége, gondozottsága bír státusértékkel. A nógrádiak osztályozásában a másik málnatermelő értékelése azon múlik, hogy elvégezték-e időben az aktuális munkálatokat, nincs-e gaz a málnában, szépen megkapálták-e a sorközöket, minőségi-e a termés. Nincs is különbség az egyes gazdaságokban művelt málna területében, hisz Nógrádon a család- és háztartásszerkezet egységesnek mondható.

Az „arányok és mértékek” nógrádi rendjének egyenes következménye, hogy nincsenek nagy különbségek a málnások eszközkészlete, illetve a beruházások mértéke tekintetében sem. Általában négy-ötévente egyszer trágyázzák meg a földet. Ezt a magatartást, melyet az értékrend legalizál, ritkán módosítják. E „középutas” mentalitás, a méretek és mértékek alsó és felső határait megszabó attitűd középpontjában a biztonságra törekvés áll, amelynek gyökerei a paraszti gazdaságok normarendszeréhez nyúlnak vissza, közvetlen folytonosságot azonban a második gazdaság keretében folytatott családi gazdálkodással mutatnak.

4. Patthelyzet, avagy a kényszervállalkozás megtartásának indokai. A telepítés mint kiütkeresés

A nógrádi málnatermelés kilencvenes évek végi gyakorlata a nyolcvanas évek elejére kialakult formákhoz képest alig módosult. Hiába adódott volna lehetőség arra, hogy a földrendezés, földkárpótlás során a családok növeljék gazdaságuk területét, jelentős hányaduk inkább megtartotta alkalmazotti státuszát az első gazdaságban – és ide sorolhatjuk az inaktív keresőként számon tartott nyugdíjasokat is –, a málnatermelést, mint a legfontosabb árutermelő tevékenységet pedig továbbra is részmunka- és szabadidőben, néhány száz négyszögölon, a második gazdaság keretébe tagozódó málnaültetvényen végzi. Bár a nógrádi kisüzemekben a málnatermelés ebben a formában is jövedelmező (a becsült tiszta éves bevétel egy 400 négyszögöles árumálnás esetében elérheti két dolgozó teljes évi alkalmazotti fizetésének összegét), nem szabad elfelejtetni, hogy az árumálna-termelés prosperitásának három alappillére közül mára csak a zártkertek maradtak meg korábbi szerepükben.

A kiütkeresési törekvések legmarkánsabb példája az új tulajdonosi szövetkezet keretében működő vállalkozás. A korábbi szövetkezeti vezetés és a hűtőház egyaránt azt kérte, hogy az egyéni termelők közösen telepítsenek egy tábla málnást, amit tulajdonosi szövetkezet keretében művelnek. Az állami hitellehetőségeket ugyanis csak a szövetkezeti formával lehetett kiaknázni; a vállalkozó kedvű nógrádiak az elnyert állami hitelekkel végezték a telepítést. A konstrukció mindhárom fél számára előnyösnek tűnt: a szövetkezetnek azért, mert így garanciát látott arra, hogy új formában működhet tovább; a hűtőháznak azért, mert a hitelfelvételhez nyújtott garanciáért cserébe megfelelő számú beszállítót remélt; a termelőknek pedig azért, mert a telepítés eredeti költségeinek csupán a felét kellett kifizetniük, ráadásul arra is kamatmentes kölcsönt kaphattak, és a téesz a területet előzetesen felszántatta és betrágyáztatta.

A málnatermesztésre kiválasztott területen mindenki kérhetett részt, de olyan nagy volt az érdeklődés, hogy egy újabb téeszföldet kellett kijelölni erre a célra. A földeket szakemberek jelölték ki a fekvés, a talajminőség és a megközelíthetőség szempontjai alapján. A kijelölt földdarabok mérete és formája megegyezik, ám aranykorona-értéke, azaz minősége eltérő. Mind a két darabon harminc-harminc család osztozik, közülük többen mindkét területen rendelkeznek tulajdonnal. A tulajdonosok egy-egy háromfős ügyintéző bizottságot választottak. A málnásokat 1993–1994-ben telepítették két részletben. A hűtőház kezdeményezésére a területek egy-egy felébe egy új fajtát telepítettek kísérletképpen, az ún. „Fertődi Zamatost”. Gyümölcse gömbölyűbb és zamatosabb, mint a Mallingé, termése egyenletesen pirosodik, s ha véletlenül lepottyan a vesszőről, nem rohad meg azonnal, hanem akár két napig kemény marad. Fajtatulajdonságai jobbakként, mint az addig Nógrádon termesztett málnafajtáké. A táblák másik felét a következő évben mégis Mallinggal telepítették be. A hűtőház vezetője szerint „*azért, mert itt is volt egy kis óvatosság. Itt az emberek is megszokták a Mallingot. Még az újat nem ismerik. És azért úgy gondolkodtunk, nehogy egyszerre csalódjunk.*”

Összegzés

A rendszerváltás tapasztalatai azt mutatják, hogy a nógrádi társadalom és gazdaság fejlődésének irányát lényegében nem változtatta meg a kilencvenes évek földreformja, társadalmi és politikai változásai. Mivel a málna éppen a korábbi gazdasági és társadalmi szerkezethez kötődött, s a paraszti jellegű árutermelés keretein belül valósult meg, a málnatermelés Nógrád községben betöltött társadalmi és gazdasági szerepe sem változott jelentős mértékben.

A kisüzemi málnatermesztés jelentőségét bizonyítja, hogy a családi üzemek jelentős része a rendszerváltást követően nem tért át egy másfajta gazdaság- és terményszerkezetre, gazdálkodásuk továbbra is az árumálna-termelés köré szerveződött.

A málna, fajtatulajdonságaiból adódóan nem alkalmas egy nyugati típusú, az első gazdaság keretein belül, farmgazdasági szerkezetben végzett termesztésre, mert az időjárásnak és a piaci viszonyoknak egyaránt erősen kiszolgáltatott, és jelentős kézi munkaerőigénye is egyetlen hónapra koncentrálódik. Ennek ellenére a szövetkezet, a hűtőház és a málnatermelők együttes érdekeltiségén alapuló, közösen megvalósított ültetvénytelepítés iránti nagy érdeklődés azt mutatja, hogy az új iránt Nógrádon is fogékonyak, hogyha az nem mond ellent a termelők biztonságra törekvő termelői habitusának, sőt, szervező, integráló erőként esetleg kiszolgálja azt.

Hivatkozott irodalom

- Csibe András és Kovách Imre (1997): A falusi szegénység. In *A Falu*. Tavasz: 49–54.
- Erdei Ferenc (1954): A háztáji gazdaság kérdései. In *Magyar–Sovjet Közgazdasági Szemle*, 8–9: 676–707.
- Fél Edit és Hofer Tamás (1997): *Áranyok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Foster, G. M. (1967): Introduction. What is a peasant? In *Peasant Society*. J. Potter, M. Diaz és G. M. Foster szerk. Boston.
- Gábor R. István (1979): Második gazdaság és háztáji gazdálkodás. In *Valóság*, 7: 101–103.
- Gyenes Antal (1968): „Munkások” és „parasztok” a mezőgazdasági termelőszövetkezetben. In *Valóság*, 4: 26–35.
- Laky Teréz (1987): Eloszlott mítoszok – tétova szándékok. In *Valóság*, 7: 34–49.
- Márkus, István (1972): Post-peasants and Pre-citizens. In *The New Hungarian Quarterly*, 46: 79–90; 47: 185–195.
- Márkus István (1996): *Polgárosodó parasztság*. Budapest: Dinasztia Kiadó.
- Mészáros Sándor (1973): Az érdekeltség növelésének szövetkezeti formái és megoldásai a zöldség-gyümölcs forgalomban. In *Szövetkezeti Kutató Intézet Évkönyv*. Gyenes Antal szerk., 249–284. Budapest.
- Pap József (1977): A mezőgazdasági kistermelés léte, kilátásai és változásának iránya. In *Szövetkezeti Kutató Intézet Évkönyv 1977*, 407–450. Budapest.
- Redfield, Robert (1956): *Peasant Society and Culture*. Chicago.
- Sárkány Mihály (1983): Parasztság és termelési viszonyok. In *Népi kultúra – népi társadalom XIII.*, 21–37. Budapest.
- Shanin, Theodor (1973): Peasantry: Delineation of a Sociological Concept and a Field of Study. In *Peasant Studies Newsletter*, 1–8.
- Wolf, Eric R. (1973 [1966]): Parasztok. In E. R. Service, M. D. Sahlins és E. R. Wolf: *Vadászok, törzsek, parasztok*, 317–454. Sárkány Mihály, Nagy Géza és Takács Ferenc ford. Budapest: Kossuth.